

Bevezetés a Számításelméletbe II. 8. előadás

Sali Attila

Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Számítástudományi Tsz.

I. B. 137/b

`sali@cs.bme.hu`

2002 április 2.

Oszthatóság

Az $a \in \mathbb{Z}$ szám **osztja** a $b \in \mathbb{Z}$ számot, ha van $c \in \mathbb{Z}$, hogy $b = a \cdot c$, jelölésben $a \mid b$.

Az oszthatóság tranzitív és reflexív.

Maradékos osztás: $\forall a \in \mathbb{Z}, b \in \mathbb{N} \exists$ egyértelmű $q, r \in \mathbb{Z}: a = bq + r \quad 0 \leq r < b$.

Például:

$$\begin{array}{lll} 177 & = & 14 \cdot 12 + 9 \quad 0 < 9 < 14 \\ -64 & = & 14 \cdot (-5) + 6 \quad 0 < 6 < 14 \\ 154 & = & 14 \cdot 11 + 0 \quad 0 = 0 < 14 \end{array}$$

Az $a(x) \in \mathbb{R}[x]$ polinom **osztja** a $b(x) \in \mathbb{R}[x]$ polinomot, ha van $c(x) \in \mathbb{R}[x]$, hogy $b(x) = a(x) \cdot c(x)$, jelölésben $a(x) \mid b(x)$.

Az oszthatóság tranzitív és reflexív.

Maradékos osztás: $\forall a(x), b(x) \in \mathbb{R}[x] \exists$ egyértelmű $q(x), r(x) \in \mathbb{R}[x]: a(x) = b(x)q(x) + r(x) \quad 0 \leq \deg r(x) < \deg b(x)$.

Például

$$\begin{array}{lll} x^5 + x^3 + x^2 + 2x + 2 & = & (x^2 + 1)(x^3 + 1) + (2x + 1) \quad 0 < \deg(2x + 1) < \deg(x^2 + 1) \\ 5x^3 + 8x^2 + 3 & = & (x^2 + 1)(5x + 3) + 0 \quad 0 = \deg(0) < \deg(x^2 + 1) \end{array}$$

Legnagyobb közös osztó

Ha d oszja az $a_1, a_2, \dots, a_k$ számokat, akkor **közös osztójuknak** nevezzük. Ezek közül a legnagyobb a **legnagyobb közös osztó**, jelölésben: $(a_1, a_2, \dots, a_k)$.

Ha a többszöröse b -nek, akkor akkor a és b közös osztóinak halmaza megegyezik b osztóinak halmazával. Speciálisan $(a, b) = b$.

Ha $a = bq + c$, akkor a és b közös osztóinak halmaza megegyezik b és c közös osztóinak halmazával. Speciálisan, $(a, b) = (b, c)$.

Ha $d(x)$ oszja az $a(x)_1, a(x)_2, \dots, a(x)_k$ polinomokat, akkor **közös osztójuknak** nevezzük. Ezek közül a legnagyobb fokú (amely konstans szorzó erejéig egyértelmű) a **legnagyobb közös osztó**, jelölésben: $(a(x)_1, a(x)_2, \dots, a(x)_k)$.

Ha $a(x)$ többszöröse $b(x)$ -nek, akkor akkor $a(x)$ és $b(x)$ közös osztóinak halmaza megegyezik $b(x)$ osztóinak halmazával. Speciálisan $(a(x), b(x)) = b(x)$.

Ha $a(x) = b(x)q(x) + c$, akkor $a(x)$ és $b(x)$ közös osztóinak halmaza megegyezik $b(x)$ és $c(x)$ közös osztóinak halmazával. Speciálisan, $(a(x), b(x)) = (b(x), c(x))$.

Euklideszi algoritmus

Legyen $a, b \in \mathbb{N}$.

$$\begin{array}{lll} a & = & h_1 b + m_1 \quad (0 \leq m_1 < b) \\ b & = & h_2 m_1 + m_2 \quad (0 \leq m_2 < m_1) \\ m_1 & = & h_3 m_2 + m_3 \quad (0 \leq m_3 < m_2) \\ & \vdots & \vdots \end{array}$$

Az eljárás akkor ér véget, ha nincs az osztásnak maradéka, vagyis

$$m_{n-2} = h_n m_{n-1}$$

$m_{n-3} = h_{n-1} m_{n-2} + m_{n-1} = (h_{n-1} h_n + 1) m_{n-1}$, ... a és b is m_{n-1} többszöröse lesz,
 $\implies m_{n-1}$ közös osztója a -nak és b -nek. Megfordítva, a és b tetszőleges közös osztója m_1 -nek is osztója ... m_{n-1} -nek is. Tehát $m_{n-1} = (a, b)$. Másképp: $(a, b) = (b, m_1) = (m_1, m_2) = \dots = (m_{n-2}, m_{n-1}) = m_{n-1} \implies a$ és b közös osztóinak halmaza megegyezik legnagyobb közös osztójuk osztóinak halmazával.

Euklideszi algoritmus, polinomokkal

Legyen $a(x), b(x) \in \mathbb{R}[x]$.

$$\begin{array}{lll} a(x) & = & h_1(x)b(x) + m_1(x) & (0 \leq \deg m_1(x) < \deg b(x)) \\ b(x) & = & h_2(x)m_1(x) + m_2(x) & (0 \leq \deg m_2(x) < \deg m_1(x)) \\ m_1(x) & = & h_3(x)m_2(x) + m_3(x) & (0 \leq \deg m_3(x) < \deg m_2(x)) \\ & \vdots & & \vdots \end{array}$$

Az eljárás akkor ér véget, ha nincs az osztásnak maradéka, vagyis

$$m_{n-2}(x) = h_n(x)m_{n-1}(x)$$

$m_{n-3}(x) = h_{n-1}(x)m_{n-2}(x) + m_{n-1}(x) = (h_{n-1}(x)h_n(x) + 1)m_{n-1}(x)$, ... $a(x)$ és $b(x)$ is $m_{n-1}(x)$ többszöröse lesz, $\implies m_{n-1}(x)$ közös osztója $a(x)$ -nak és $b(x)$ -nek. Megfordítva, $a(x)$ és $b(x)$ tetszőleges közös osztója $m_1(x)$ -nek is osztója ... $m_{n-1}(x)$ -nek is. Tehát $m_{n-1}(x) = (a(x), b(x))$. Másképp: $(a(x), b(x)) = (b(x), m_1(x)) = (m_1(x), m_2(x)) = \dots = (m_{n-2}(x), m_{n-1}(x)) = m_{n-1}(x) \implies a(x)$ és $b(x)$ közös osztóinak halmaza megegyezik legnagyobb közös osztójuk osztóinak halmazával.

LNKO tulajdonságai

- 1. Állítás.** 1. $\forall a, b, m \in \mathbb{N} \quad (am, bm) = (a, b)m$
2. Ha d közös osztója a -nak és b -nek, akkor $\left(\frac{a}{d}, \frac{b}{d}\right) = \frac{(a, b)}{d}$, speciálisan $\left(\frac{a}{(a, b)}, \frac{b}{(a, b)}\right) = 1$.

BIZONYÍTÁS Az Euklideszi algoritmusban minden egyenletet m -el megszorozunk.

- 2. Állítás.** Ha $(a, b) = 1$, akkor $(ac, b) = (c, b)$. Ha $(a, b) = 1$, és $b \mid ac$, akkor $b \mid c$.

BIZONYÍTÁS $(ac, b) \mid ac$ és $(ac, b) \mid bc \implies (ac, b) \mid (ac, bc) = (a, b)c = c$. $(ac, b) \mid b \implies (ac, b) \mid (c, b)$. Fordítva, $(c, b) \mid ac$ és $(c, b) \mid b$, azaz $(c, b) \mid (ac, b)$. Tehát (ac, b) és (c, b) kölcsönösen osztják egymást, azaz egyenlőek.

A második esetben $(ac, b) = (c, b)$ és $b \mid ac \implies (ac, b) = b$, azaz $(c, b) = b \implies b \mid c$.

Ha $(a, b) = 1$, akkor a és b **relatív prímeknek** nevezetnek.

- 3. Következmény.** Ha az $a_1, a_2, \dots, a_m$ számok mindegyike relatív prím a $b_1, b_2, \dots, b_n$

számok mindegyikével, akkor az $a_1 a_2 \dots a_m$ szorzat is relatív prím a $b_1 b_2 \dots b_n$ szorzathoz.

Legkisebb közös többszörös

A legkisebb pozitív közös többszörös a *legkisebb közös többszörös*.

Legyen $(a, b) = d$, M az a és b egy közös többszöröse. $\implies M = ak$, $\frac{ak}{b}$ egész. $a = a_1d$, $b = b_1d$, $(a_1, b_1) = 1$. $\frac{ak}{b} = \frac{a_1k}{b_1} \implies k$ osztható b_1 -el: $k = b_1t = \frac{b}{d}t$, ahol t egész. $\implies$

$$M = \frac{ab}{d}t$$

a és b összes közös többszöröse ilyen alakú.

4. Állítás. Két szám közös többszörösei egybe esnek legkisebb közös többszörösük többszöröseivel. Két szám legkisebb közös többszöröse egyenlő szorzatuk és legnagyobb közös osztójuk hányadosával: $\text{l.k.k.t.}(a, b) = \frac{ab}{(a, b)}$ Speciálisan, páronként relatív prím számok legkisebb közös többszöröse egyenlő a szorzatukkal.

Legnagyobb közös osztóra és legkisebb közös többszörösre vonatkozó állítások számok helyett polinomokkal is érvényesek.

Törzsszámok, prímek

5. Definíció. Egy egynél nagyobb q egész szám **törzsszám**, (irreducibilis, felbonthatatlan), ha csak két pozitív osztója van, 1 és önmaga. Egy egynél nagyobb p egész szám **prím**, ha $p \mid ab$ -ből következik, hogy p a tényezők valamelyikét, a -t vagy b -t osztja.

6. Állítás. Minden egynél nagyobb egész számnak van törzsszám osztója.

BIZONYÍTÁS Legyen q az $a > 1$ szám legkisebb 1-nél nagyobb osztója. Ha q nem törzsszám, akkor van $1 < q_1 < q$ osztója. Ekkor $q_1 \mid a$, ellentmondás.

7. Állítás. $\text{Prím} \implies \text{törzsszám}$.

BIZONYÍTÁS Ha p prím és $1 < d < p$ egy osztója, akkor $p = db$, $1 < b < p$. A prím tulajdonság miatt p vagy d -t, vagy b -t kell, hogy ossza, ellentmondás.

8. Állítás. Minden a egész szám vagy relatív prím a megadott p törzsszámmal, vagy osztható p -vel.

BIZONYÍTÁS (a, p) osztja p -t, így vagy 1, vagy p .

9. Állítás. Törzsszám $\implies$ prím.

BIZONYÍTÁS Legyen $p \mid ab$. p vagy relatív prím a -hoz, illetve b -hez, vagy osztja a -t, illetve b -t. Ha mindkettőhöz relatív prím, akkor a szorzatukhoz is, ellentmondás.

Később az absztrakt algebrában majd látunk példát olyan struktúrákra (gyűrűkre), ahol a prím tulajdonság nem ekvivalens a felbonthatatlansággal, Amíg maradékos osztás van, addig ez a probléma nem jelentkezik. A maradék „kisebb”, mint az osztó. Számok esetén a nagysága, polinomok esetén a foka.

Polinomok

Irreducibilitás, prímtulajdonság értelmes polinomokra is.

- $\mathbb{C}[x]$ esetén az irreducibilisek legfeljebb elsőfokúak („Algebra alaptétele”)
- $\mathbb{R}[x]$ esetén legfeljebb másodfokúak (ha $z \in \mathbb{C}$ gyöke egy valós együtthatós egyenletnek, akkor $\bar{z}$ is)
- $\mathbb{Q}[x]$ esetén akármilyen nagy fokúak lehetnek.

Számelmélet alaptétele

10. Tétel. Minden egynél nagyobb n szám felbontható törzs(prím)tényezők szorzatára a tényezők sorrendjétől eltekintve egyértelműen.

BIZONYÍTÁS 1. Létezik felbontás. n szerinti teljes indukció. $n = 2$ nyilvánvaló, tegyük fel, hogy minden $n' < n$ -re létezik felbontás. Ha n törzsszám, akkor $n = n$ jó. Ha n -nek van valódi osztója $1 < d < n$, akkor $n = dd'$, és $1 < d' < n$. Az indukciós feltétel szerint d -nek és d' -nek létezik felbontása: $d = p_1 p_2 \dots p_r$, $d' = q_1 q_2 \dots q_s$. $n = p_1 p_2 \dots p_r q_1 q_2 \dots q_s$ egy felbontása n -nek.

2. A felbontás egyértelmű. n szerinti teljes indukció. $n = 2$ nyilvánvaló, tegyük fel, hogy minden $n' < n$ -re egyértelmű a felbontás. Legyen $n = p_1 p_2 \dots p_r$ és $n = q_1 q_2 \dots q_s$. q_1 osztja a $p_1 p_2 \dots p_r$ szorzatot, így valamelyik tényezőjét is, mondjuk p_1 -et. $\implies p_1 = q_1$. Mivel $1 < n' = \frac{n}{q_1} < n$, ezért indukció szerint a felbontása egyértelmű, azaz $p_2 \dots p_r$ és $q_2 \dots q_s$ csak a tényezők sorrendjében különbözhet. Ez n tetszőleges két felbontására igaz.

Osztók

Egyértelmű prímtenyezős felbontás: minden $n \in \mathbb{N}$ egyértelműen írható $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_s^{\alpha_s}$ alakban, ahol $2 \leq p_1 < p_2 < \dots < p_s$ (különböző) prímek és $\alpha_i \in \mathbb{N}$.

11. Állítás. Legyen $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_s^{\alpha_s}$. $d \mid n \iff d = p_1^{\beta_1} p_2^{\beta_2} \dots p_s^{\beta_s}$, ahol $0 \leq \beta_i \leq \alpha_i$.

BIZONYÍTÁS Legyen $d = q_1^{\beta_1} q_2^{\beta_2} \dots q_r^{\beta_r}$ a d prímtenyezős felbontása. $\implies \forall i: q_i \mid n \implies$ mint az alaptételnél: $\forall i \exists j: q_i \mid p_j \implies q_i = p_j$.

Tegyük fel, hogy $d = p_1^{\beta_1} p_2^{\beta_2} \dots p_s^{\beta_s}$ és valamely i -re $\beta_i > \alpha_i$.

$$\left(\frac{n}{p_i^{\alpha_i}}, \frac{d}{p_i^{\alpha_i}} \right) = \frac{(n, d)}{p_i^{\alpha_i}} = \frac{d}{p_i^{\alpha_i}}.$$

Ez utóbbit osztja p_i , de $\frac{n}{p_i^{\alpha_i}}$ -t nem, ellentmondás.

Osztók száma

Az $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_s^{\alpha_s}$ osztói *kölcsönösen egyértelműen* megfelelnek az $(s\text{-hosszú})$ $(\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_s)$ sorozatoknak, ahol $0 \leq \beta_i \leq \alpha_i$.

Az ilyen sorozatok (tehát az n osztóinak) száma: $(\alpha_1 + 1)(\alpha_2 + 1) \dots (\alpha_s + 1)$. $\alpha_1 + 1$ választásunk van az első helyre...

MEGJEGYZÉS (CSAK ÉRDEKLŐDŐKNEK): Az $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_s^{\alpha_s}$ osztói által alkotott *részben rendezett* halmaz $(a \preceq b \iff a \mid b)$ *izomorf* az $\{(x_1, x_2, \dots, x_s) : 0 \leq x_i \leq \alpha_i\}$ sorozatok által alkotott részben rendezett halmazzal, ahol $(x_1, x_2, \dots, x_s) \preceq (y_1, y_2, \dots, y_s) \iff \forall i: x_i \leq y_i$.

Osztók összege

Az n osztóinak összegét $\sigma(n)$ jelöli.

1. Legyen $n = p^\alpha$. Ekkor n osztói: $1, p, p^2, \dots, p^\alpha$. $\sigma(n) = 1 + p + p^2 + \dots + p^\alpha = \frac{p^{\alpha+1} - 1}{p - 1}$.
2. Legyen $(a, b) = 1$. Ekkor $\sigma(ab) = \sigma(a)\sigma(b)$. Tegyük fel, hogy $d \mid ab$. Legyen $(a, d) = d_a$ és $(b, d) = d_b$. Ekkor $(d_a, d_b) = 1$ és d közös többszörösük. $\implies d = d_a d_b t$ valamely $t \in \mathbb{N}$. Viszont

$$\left(a, \frac{d}{d_a d_b}\right) = 1 \text{ és } \left(b, \frac{d}{d_a d_b}\right) = 1 \implies \left(ab, \frac{d}{d_a d_b}\right) = 1$$

$t = \frac{d}{d_a d_b}$ és $t \mid ab \implies t = (ab, t) = 1$. Azaz ab egy osztója a és b egy osztójának szorzata. Legyenek a osztói $c_1, c_2, \dots, c_m$, b osztói $d_1, d_2, \dots, d_k$. Ekkor

$$\sigma(ab) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^k c_i d_j = (c_1 + c_2 + \dots + c_m)(d_1 + d_2 + \dots + d_k) = \sigma(a)\sigma(b).$$

3. Innen egyszerű indukció adja, hogy ha $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_s^{\alpha_s}$, akkor

$$\sigma(n) = (1 + p_1 + p_1^2 + \dots + p_1^{\alpha_1})(1 + p_2 + p_2^2 + \dots + p_2^{\alpha_2}) \dots (1 + p_s + p_s^2 + \dots + p_s^{\alpha_s}).$$

Egymás utáni prímszámok

12. Állítás. *A prímszámok száma végtelen.*

BIZONYÍTÁS Tegyük fel indirekt, hogy nem, és $p_1, p_2, \dots, p_n$ az összes létező prímszám listája. Tekintsük az $N = p_1 p_2 \dots p_n + 1$ számot. Ennek van prímszám osztója, ami nem lehet a $p_1, p_2, \dots, p_n$ számok egyike sem, ellentmondás.

13. Állítás. *Bármely $m \in \mathbb{N}$ számhoz van m egymás után következő egész, melyek egyike sem prím.*

BIZONYÍTÁS Tekintsük az $(m+1)! + 2, (m+1)! + 3, \dots, (m+1)! + m + 1$ számokat. Ez m egymást követő egész, egyikük sem lehet prím: az i -ik osztható $i + 1$ -el.

Néhány megoldatlan probléma

Mekkora lehet a legkisebb különbség két szomszédos prím közt? $3-2=1$: csak egyszer lehet. $2 = 5 - 3 = 7 - 5 = 13 - 11 = 19 - 17 = 31 - 29 = \dots$ sokszor. Ha p és $p + 2$ is prím: $(p, p + 2)$ *ikerprímek*.

MEGOLDATLAN PROBLÉMA: Létezik-e végtelen sok ikerprím pár?

MEGOLDATLAN PROBLÉMA (GOLDBACH SEJTÉS): Igaz-e, hogy minden 4-nél nagyobb páros szám felírható két prímszám összegeként?

MEGOLDATLAN PROBLÉMA: Van-e végtelen sok olyan p prím, melyre $p - 1$ négyzetszám? ($17 - 1 = 4^2$)

MEGOLDATLAN PROBLÉMA: Igaz-e, hogy két négyzetszám közt mindig van prímszám?

Tudjuk: prímszámok „sűrűbben” vannak, mint a négyzetszámok. Ha n elég nagy, akkor n^3 és $(n + 1)^3$ között van prímszám (Ingham, 1937)

Prímszámok eloszlásáról

14. Definíció. Tetszőleges $x \geq 2$ valós számra $\pi(x)$ jelöli az x -nél nem nagyobb prímek számát.

15. Tétel (Csebisev). Tetszőleges $n \in \mathbb{N}$ -re $\pi(2n) > \pi(n)$, azaz van p prím, melyre $n < p \leq 2n$.

16. Tétel (Prímszámtétel).

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{\frac{x}{\ln x}} = 1.$$

17. Tétel. Tetszőleges $n \geq 2$ -re $\prod_{p < n} p < 4^n$.

BIZONYÍTÁS Indukció n -re. $n = 2$ eset triviális.

$n = 2k$: $\prod_{p < 2k} p = \prod_{p < 2k-1} p < 4^{2k-1} < 4^{2k}$.

$n = 2k+1 > 4$:

$$\prod_{p < 2k+1} p = \left(\prod_{p \leq k+1} p \right) \left(\prod_{k+2 \leq p \leq 2k+1} p \right)$$

.Az első szorzat indukció alapján kisebb, mint 4^{k+1} . A második pedig osztja a

$$(k+2)(k+3)\dots(2k+1) = \frac{(2k+1)!}{(k+1)!} = k! \binom{2k+1}{k}$$

viszont $k!$ -hoz relatív prím, így osztja $\binom{2k+1}{k}$ -t. Látható, hogy $\binom{2k+1}{k} < 4^k \implies \prod_{p < 2k+1} p < 4^{k+1} 4^k = 4^{2k+1}$.